

K. Heeroma

HEIN DE BRUIN IN GESPREK

De eerste maal dat ik Hein de Bruin ontmoette was in het vroege voorjaar van 1932 op het kantoor van de Uitgever van Ulzen. Ik had voor het eerst de vele trappen van het Amsterdamse grachtenhuis beklommen waarin op de bovenste verdieping de Uitgeversmaatschappij Holland gevestigd is en stond toen, na nog een soort van voorportaal gepasseerd te zijn, opeens te midden van de redactie van *Opwaartse Wegen*, waarvan ik voortaan deel zou uitmaken. Ik kende niemand van de redactieleden behalve Van Ham, die mij in Leiden had opgedoken en hierheen geloodst. Er was dus een algemene sfeer van reserve tegenover de nog zeer jeugdige student in de letteren die ik was, en ik van mijn kant voelde mij ook rijkelijk onwennig. Hein de Bruin was er die avond net als ik voor het eerst en zei ook nog niet veel. De weinige woorden die hij evenwel sprak — ze waren niet belangrijk, maar bleven toch bij door de merkwaardig belijvende klank waarmee hij ze op hun plaats wist te zetten droegen evenals zijn hele verschijning de kenmerken van gereformeerde burgerlijkheid. Hij was dus voor mij, misschien wel het meest van alle redacteuren die ik daar ontmoette, een figuur uit een andere wereld. Ik zag hem als een gevestigd kantoorbediende, man en vader, die alleen zijn dichterschap verried in enkele lijnen van zijn gezicht, iets scherp en persoonlijks in zijn gelaatsuitdrukking dat echter even goed aan een schipper als aan een artist kon doen denken.

Deze kennismaking met Hein de Bruin, ofschoon ze mij wel lichtelijk teleurstelde, bevestigde toch ook wel het beeld dat ik mij op grond van zijn gedichten van hem gevormd had. Ik had die gedichten van het begin af bewonderd en er veel persoonlijker contact mee gehad dan met de meeste andere poëzie die in *Opwaartse Wegen* verscheen, die van De Mérode niet uitgezonderd. Zij hadden een geconcentreerde zeggingskracht en een plastische kracht die ze tegelijk pittig en innig maakten.

Maar hier en daar was ik in die gedichten niettemin gehinderd door een zekere beperktheid van visie, zekere burgerlijke accenten. Het stond voor mij vast dat Hein de Bruin een bijzonder talent had, maar ook dat dit talent zich pas ten volle zou kunnen ontwikkelen, wanneer de dichter er in slaagde zich van de al te knellende bindingen aan zijn burgerlijk milieu te bevrijden. Voor

de geestelijke problematiek die in sommige gedichten naar voren kwam, had ik hierbij nauwelijks afzonderlijke aandacht. Ik had veel meer belangstelling voor de kunstenaar dan voor de mens. De mens Hein de Bruin met zijn bekommelingen en gepieker interesseerde mij maar zeer matig. Schrijven moest hij, steeds beter schrijven, want hij had de mogelijkheden van een goed auteur in zich.

Nadat de eerste reserve overwonnen was, groeide er een vriendschap tussen hem en mij die met de jaren intiemer werd, maar toch altijd een betrekkelijk smalle grondslag heeft gehouden, de belangstelling voor zijn werk, de bevrijding van zijn kunstenaarschap. Wij hebben bij tijden zeer druk gecorrespondeerd en, als wij bij elkaar waren, urenlange gesprekken gevoerd, dikwijls al wandelende. Hij was, als hij een beetje los kwam, een boeiend prater, een beeldend verteller. Tal van episodes uit zijn novellistisch werk of zijn verhalende gedichten staan mij nog voor de geest in de vorm waarin hij ze vooraf, vertellend, voor mij opbouwde. Ik heb zijn werk soms van zeer nabij zien groeien en was er altijd sterk door geboeid. Hij van zijn kant stelde de gesprekken met mij ook op prijs en heeft er zich door gedragen en gestimuleerd gevoeld. In mijn exemplaar van 't Rad der Geboorte schreef hij als opdracht: „Echte Vriendschap is scheppend, daarom verveelt zij niet”, met verwijzing naar tekst en illustratie van bladzijde 62. Op tekst en illustratie beide wandelen twee vrienden al pratend over een gracht, zoals hij en ik zo vaak samen over Amsterdamse grachten hadden gelopen. Ik leerde toen natuurlijk ook de mens Hein de Bruin wel nader kennen, zijn geestelijk milieu, zijn gezin, zijn familie en zelfs zijn kantoor. Maar ik heb de mens toch altijd min of meer op de koop toe genomen, voor zover ik hem nodig had om de kunstenaar in zijn ontwikkeling te kunnen volgen. Zijn geestelijke worstelingen waren voor mij meer motieven voor novellen, dan reële menselijke nood. Omdat ik een literator in hem zag, zag ik ook literatuur in zijn werk, had ik alleen oog voor de werkelijkheid der verbeelding en niet voor de verbeelde werkelijkheid die er achter lag.

Dat is eigenlijk zo gebleven tot de laatste maal dat ik Hein de Bruin ontmoette, in het voorjaar van 1947. Hij werd toen verpleegd in de Valeriuskliniek te Amsterdam. Ik had mij zo mijn eigen voorstelling gevormd van zijn ziekte — ik kende hem immers goed, wist dat het hoofdmotief van zijn leven de drang tot bevrijding van het kunstenaarschap uit de Christelijke en maatschappelijke bindingen was —, ik had dus ook mijn eigen gedachten over de therapie. In een spreekkamertje van het ziekenhuis zat

hij tegenover mij, lusteloos en grijs in zijn kamerjas, toch wel even oplevend door mijn bezoek. Ik wekte hem op een novelle te schrijven om al zijn innerlijke conflicten af te reageren. Dat had hij immers al zo vaak gedaan. Hij weerde het slap af: „het gaat niet meer, ik kan niets meer”. Hij kende zichzelf beter dan ik. Er kan een punt komen waarop de menselijke nood ons niet langer stof levert voor novellen, maar met machteloosheid slaat. Doordat ik zijn menselijke nood in gedachten had gediskwalificeerd als overbodig en onwezenlijk gepieker, praatte ik bij de laatste ontmoeting glad langs hem heen, zat ik hem te bepreken als een vriend van Job.

Enkele maanden later, in Juni 1947, kwam het onthutsende bericht van zijn dood. De werkelijkheid van zijn dood openbaarde ons voor het eerst de volle werkelijkheid van zijn leven. Velen die hem meenden gekend te hebben, zullen toen met mij zijn gedichten en novellen nog eens hebben overgelezen en met een zeker gevoel van schuld de nood hebben herkend die hij er eigenlijk met zoveel woorden in had uitgesproken, maar die wij niettemin hadden gebagatelliseerd of verliteratuurd. Mij trof in het bijzonder de grote betekenis die het gesprek, wel te verstaan het echte bevrijdende gesprek, voor Hein de Bruin moet hebben gehad. Hij is altijd op zoek geweest naar goede gesprekspartners en naarmate hij meer literator werd, heeft hij ze minder gevonden. Hij ontmoette toen meer de gesprekspartners van mijn soort, die de kunst belangrijker vonden dan de mens en die op zijn diepste vragen het antwoord schuldig bleven. In zijn eerste bundel *Het Ingekimde Land*, van 1932, staan nog enkele waarlijk bevrijdende gespreksgedichten. In het aan een jeugdvriend opgedragen *Uur van Vertrouwen* heet het bijvoorbeeld:

Ik weet dat, nu w' eens waarlijk opgeheven
boven de schijnvertoning en den schroom
uit een verlangen hebben saam geleefd

in de vertrouwde sfeer van dezen droom,
wij d' overweging hebben prijsgegeven,
of ons diep hart voortaan geheimen heeft.

Tien jaar later schrijft hij daarentegen in een gedicht *In Gesprek*:

Helaas: wat jij bedenkt en ik bedoel,
het allerdiepste — zit nog in ons vast?

Dit is uit de bundel *Hernieuwd Herdenken*, verschenen in 1941 en opgedragen aan mij. Ik constateer het met enige schaam-

te: wat heb ik, die toen misschien wel zijn meest intieme literaire vriend was, eigenlijk van deze gedichten begrepen? Zeker, ik was er oprecht blij mee, ik vond er prachtige werkstukken bij waaruit duidelijk zijn toegenomen vormvermogen bleek. Maar wat was de achtergrond van dit toegenomen vormvermogen?

„Welsprekend in gedichten wordt wie lijdt”,

zegt Maddalo in Shelley's gedicht, dat De Bruin in de laatste grote opflikkering van zijn scheppingskracht in het begin van 1946 vertaalde. Hij kende de waarheid van die uitspraak uit zijn eigen leven.

De bundel *Hernieuwd Herdenken* staat aan het begin van de vruchtbaarste periode van dat leven na zijn veertigste jaar. Hein de Bruin is het zich ten volle bewust geweest dat er zich omstreeks die tijd een proces van innerlijke omzetting aan hem voltrok: het blijkt het duidelijkst uit zijn essay over *Marsmans Tempel en Kruis*. In de bezinning van die jaren houden vele zekerheden van zijn jeugd geen stand. Hij gaat zich een vreemdeling voelen in een wereld waarin hij lang meende thuis te zijn. Het bestek van het kosmische bouwplan wordt hem hoe langer hoe raadselachtiger. In nevelen is het wereldtoneel gehuld, zijn eigen omtrekken vervloeien tot een vormloze vlek. Ik ontleen al deze beelden aan het gedicht *Tot Mijzelf*, een scherpe zelfconfrontatie uit *Hernieuwd Herdenken*. Wanneer men wil zien hoe dringend en dramatisch het beroep op de gesprekspartner in deze jaren wordt, herleze men de novelle *'t Rad der Geboorte*, de sonnettencyclus *De Brief* en de herdichtung van het bijbelboek *Job*. In de eerste wordt de gestalte van een jeugdvriend ingevoerd voor het gesprek, in de laatste zijn door het verhaalschema de „vrienden” als gesprekspartners vanzelf gegeven. Het diepste en dringendste is nog *De Brief* waarin het gesprek met God zelf geopend wordt.

Gekwelder — omdat het niet tot een bevrijding kan voeren — wordt evenwel het gedicht waarin de gesprekspartner geheel ontbreekt, waarin de dichter tevergeefs zoekt naar de vriend die hem verstaan kan. Zo in *Een Avond in Januari*:

Pijnlijk wordt het hart beproefd,
nu het geen echo heeft, waar niemand roept.

Zo vooral in de sombere *Nocturne* waarmee *Hernieuwd Herdenken* opent. In een vroegere *Nocturne*, in *Het Ingekimde Land*, was de dichter nog geëindigd met de hoop dat „een morgenstond de duisternis in licht en schaduw schift”, maar hier is de duisternis van het hart even volkomen en hopeloos geworden als die

van de nacht om hem heen. Merkwaardig is dat in het latere gedicht het gesprek eigenlijk driemaal mislukt. Er is allereerst een fluisteren van de nachtwind door de bomen, maar een boze macht heeft zijn woorden opzettelijk onverstaaanbaar gemaakt voor de dichter om hem te kwellen. Er is daarna een ogenblik de hoop dat er iemand tegenover hem zit aan het tafeltje waaraan hij zijn glas heeft gedronken, iemand met wie hij uit het diepst van zijn eenzaamheid zou kunnen praten, maar het blijkt enkel de schim die zijn verbeelding zelf uit de donkere heesters heeft opgeroepen. Als er tenslotte werkelijk een late wandelaar langs komt die een praatje over het weer begint, mislukt het gesprek ten derden male. De dichter beseft dan dat hij om zich in deze mensenwereld te handhaven, wel moet veinzen, veinzen dat hij gelukkig en tevreden is, dat hij niets mist. Hij zal ze dan maar voor de gek houden, hij praat maar mee over het weer en alle andere gewone dingen van het leven, maar ondertussen sluit de dodelijke duisternis zich dicht om zijn hart.

De tuin is duister, niemand tegenover
die, mij toegenegen, naar mij hoort.
De nachtwind fluistert door het dunne lover
tergend onverstaaanbaar, woord na woord.

Men moest met iemand praten in het donker
nu het glas nog op de tafel glanst:
maar zelfs de schim is slechts het nageflonker
van mijn blik die langs de heesters danst.

Zo zal het blijven, tot mij mocht ontmoeten
een die, laat nog, acht geeft op het weer.
Hoe kostlijk moet het zijn, bij het begroeten
dan te veinzen dat ik niets ontbeer.

Want veinzen wordt de doodlijke begeerte
in een hart dat zo lang heeft verwacht.
Het weet zijn eigen duisternis niet meer te
onderscheiden van de aardse nacht.

Tegenover dit wel zeer sombere gedicht, een van de donkerste die Hein de Bruin ooit heeft geschreven, wil ik echter nog een ander gespreksgedicht stellen, dat enerzijds misschien nog wel een nog verdergaande ontwrichting van zijn geest te zien geeft, maar toch ook een zeker uitzicht opent en in een toon van erbar-

ming en verzoening eindigt. Het is Regen te Bussum, waarschijnlijk zijn laatste gedicht, ongeveer een jaar voor zijn dood ontstaan.

Het regent in Bussum. De dichter wandelt in de regen en verdwaalt omdat hij de weg niet meer weet. Tegelijk komt er een algehele verandering over hem. Hij is iemand die nergens meer thuis is, een voortvluchtige die zich schuil moet houden. Met een merkwaardige helderheid ziet hij deze verandering zich voltrekken als iets dat buiten hem gebeurt, niet met hemzelf maar met een schaduwfiguur die zich uit hem heeft afgesplitst. In gelijke pas loopt hij met de verdwaalde, verbijsterde gestalte naast hem voort en probeert te verstaan wat zijn „verhaal” is. Er is een gevoel van herkenning in hem — hij is het immers zelf maar er blijft ook iets onwennigs: hoe hij zich ook inspant, de woorden van de gestalte blijven onverstaanbaar, omdat het nog net geen woorden zijn. Het is dus een gesprek dat geen gesprek is, gevoerd tussen de dichter en zijn schaduw, maar dat toch een zekere verbeeldingsrealiteit bezit en hem boeit. Hij voelt zich aangetrokken tot die voortvluchtige schaduwfiguur en zou zich verder om hem willen bekommeren, hem bijvoorbeeld onderdak willen geven in zo'n huis als waar hij nu voorstaat, te midden van een grote verregende tuin. Er woont toch niemand in dan huis. Waarom zou hij er zelf niet intrekken?

Dit is in Bussum, dat ik amper ken,
waar ik de weg niet weet en dus verdwaal,
en wandelend verander andermaal
tot wie ik was, tevoren, en niet ben

nu ik den man naast mij, uit mij, herken,
verscholen en voortvluchtig: dit verhaal
van bijna woorden en ten naaste taal
die mij reeds boeit, doch waar ik niet aan wen.

Want eeuwig ruist de regen in het lommer
van tuinen om een huis waar niemand woont,
tenzij ikzelf daar intrek, mij bekommer

om wie hier buiten hunkert en betoont,
hoe vreemd hij werd, verbijsterd en onwijs,
wanneer het regent in zijn paradijs.

Als wij dit regengedicht vergelijken met het hierboven besproken nachtlied, zien wij dat de persoonsverdubbeling die in het laatste nog vaag en vluchtig was gebleven (de „schim” die het

starende oog op de donkere struiken had geprojecteerd), zich hier volkomen heeft voltrokken. Er is dus weer een gesprekspartner, al is dat dan, met een merkwaardige verwisseling van de rollen, de dichter zelf geworden: zijn ander-ik is namelijk degene die het „verhaal” doet. Dit „verhaal” blijft onverstaanbaar, maar dit is niet „tergend”, zoals bij de fluistering van de nachtwind. Het „verhaal” is in zijn onverstaanbaarheid veeleer „boeiend”, hoewel vreemd. De dichter behoeft niet meer te „veinzen”, hij wandelt toch in een wereld waar eigenlijk niemand woont. Hij kan zich geheel overgeven aan de vreemde, maar herkenbare werkelijkheid van „de man naast mij, uit mij”, met wie hij in bijna-woorden spreken kan. Een andere taal is tussen hen aan 't groeien. Het kan alles goed worden als ze nu maar eerst uit de regen zijn, als ze nu maar eerst samen in een huis zitten.

De dichter is in dit gedicht nauwelijks meer vanuit de normale wereld te benaderen. Er is tussen hem en de wereld bezig een vervreemding te groeien zoals hij het zich indertijd al had ingedacht in zijn gedicht bij de dood van Willem de Mérode:

Want hij wordt nu al dromende een ander
en wie hij was herinnert hij zich niet.

Hij leeft op de grens van de herinnering en al dromende verandert voor hem de tuin der nachtelijke eenzaamheid in een tuin der ontmoeting, die een paradijs is, al regent het dan ook. Als het regent in het paradijs, kan het huis dat een schuilplaats biedt aan de voorvluchtige niet ver zijn.

Hoe vreemd dit gedicht ons ook moge zijn, het is toch iets van een laatste boodschap over een thuiskomen in een erbarmend huis, over het hervatten van het gesprek in een andere taal. Daarom kan het, met zijn van de wereld afgewende blik en in zichzelf gekeerde toon, ons toch enigszins verzoenen met het lot van hem die het schreef en die ons, ondanks alle innerlijke vreemdheid een vriend is geweest. Wanneer wij kunnen luisteren, ruist in de regen over de tuin de eeuwigheid en in het huis behoeft niet de „ikzelf” der verbeelding intrek te nemen, opdat er iemand woont die zich bekommert

Om wie hier buiten hunkert en betoont
hoe vreemd hij werd, verbijsterd en onwijs.

DE VERBORGEN ONGANG *)

I

Binnen het huis duurde de stilte. Het was vreemd, treurig, en toch misschien niet zonder oorzaak.

Rienk van der Mark voelde zich schuldig, zonder nauwkeurig te onderzoeken waarom en in hoever. Hij bleef zitten wachten op een of ander gerucht, waaraan hij de gewone voortgang van het leven herkennen zou.

Een tijdlang hoorde hij slechts, diep in de oren, geruis, en bijna het zachte schokken van zijn bloed, hetgeen hem onzeker maakte, moe en futloos. Hij liet het lijf in de ronde leuning hangen, zijn blik verviel in de richting van zijn omgevallen voeten op de vloer. Zo zat hij een poos met het hoofd in de schouders, voorover, alsof het te zwaar was om het op te houden.

Rienk van der Mark begaf zich tot de slaap, even, heel even in het begin; dan was hij opeens willens zich te verzetten, om dadelijk daarop weer goed te vinden dat hij zich nu liet zinken, zoals zijn lichaam het verlangde.

Maar na enkele pogingen van beurtelings verzet en overgave ergerde hem deze houding, omdat ze zo inkonsekvent was na al die dapperheid. Hij trok zich stevig omhoog, draaide de stoel naar de tafel en begon met een mes het roet uit zijn pijp te graven. Het rauwe gekras monterde hem op, bij elke kerf was het of hij uit zichzelf het aanbaksel wegsneed. Zo — dat hielp! Hij kon de tabak weer diep wégsteken in de kop; met driftig gebaar streek hij de vlam er overheen.

„Huh — dapperheid!” dacht hij bij zichzelf, met een nerveuze, verachtelijke grimas. „Ik mag er voor oppassen dat mooie woord niet als verweer te gebruiken. Vader verdraagt het niet, deze ópenlijke desertie... liever lijdelijk verzet. Enfin, neen, laat ik er niet op doorgaan. Probeer je vader te bewonderen in de voortreffelijkheid van die kwaliteiten die feitelijk geen naam mogen hebben.”

Dat had hij straks, in de kamer beneden, toch niet allemaal beweerd wel? Rienk zocht de woorden terug die hij gebezigd had, hij vond ze stuk voor stuk. Het waren er trouwens weinig. Hier en daar verstrooid een korte zin tussen vaders betoog, een opmerking naast moeders voorzichtige vragen. Dit: „Ik meen er niet mee uit te kunnen, dat ik me in een of ander gericht verschuil achter een andermans opinie”. — „Gericht” of „geding” had hij gezegd, hij wilde er af zijn. Vader hing natuurlijk aan een woord in zo'n geval. Daarom had hij voorzichtig, met overleg, gekozen. Het voornaamste was, dat hij ze dit had laten voelen: er was geen verhaal op zijn beslissing.

Een ogenblik kwamen nu alle argumenten die hij nog had kunnen bijbrengen in hem boven. Het verwonderde hem niet, het kwam natuurlijk,

*) Romanfragmenten 1936—1940 in portefeuille.